

„BISMARCKOV SUSTAV SAVEZA (1879.-1890.)“

Recezeni: Prof. dr. Stjepo Obad (umirovljeni profesor Filozofskog fakulteta u Zadru)
Doc. dr. Marko Trogrlić (Filozofski fakultet u Splitu)

ZNANSTVENO PODRUČJE: Humanističke znanosti

ZNANSTVENO POLJE: Povijest

ZNANSTVENA GRANA: Opća povijest novog vijeka

STUDIJSKI PROGRAM: Prediplomski studij Odsjeka za povijest

GODINA I SEMESTAR: 2. godina, 4. semestar

FOND SATI: 30 sati predavanja + 30 sati seminara

NASTAVNI PREDMET: Europska i svjetska povijest 19. stoljeća

Posljedice Velike krize

Zajednički ministar vanjskih poslova Austro-Ugarske Andrassy se s Berlinskog kongresa nije vratio s Bosnom i Hercegovinom na pladnju. Pod pritiskom sultana Abd ul-Hamida II i *seyhulislama* – poglavara muslimanskih svećenika u Carstvu – osmanski su delegati odbili ulazak jedinicama Franje Josipa u Bosnu i Hercegovinu i nadgledanje Sandaka. Kada je Andrassy dao tajnu obvezu da se sultanova suverena prava neće narušiti i da je okupacija privremena, sultan se složio s potpisivanjem ugovora; detalji su imali biti usklađeni na bilateralnoj austro-turskoj konvenciji. Andrassy je želio da Osmansko Carstvo, kao i nove nezavisne balkanske države, gledaju prema Beču. Klonio se demonstrativnog ulaska jedinica u Bosnu; smatrao je da je povoljnije čekati osmansko odobrenje i onda jednostavno ušetati u novu pokrajinu s "dva odreda vojnika na čelu s vojnom glazbom".

Turci su još stenjali pod ponižavajućim ugovorom iz Berlina; s velikim je Carstvom bilo završeno, a turska nacionalna država još nije stupila na njegovo mjesto. Srpski agent Ljubibratić je u Sarajevu pokušavao graditi zajednički otpor okupaciji pravoslavnog i muslimanskog stanovništva. Protiv ulaska Beča u Bosnu je dignuo glavu i Strossmayer ali ga je nepovjerljivo vodstvo srpske Prvoslavne crkve sumnjičilo kao čovjeka austrijskog dvora. Đakovački je biskup vjerovao da je habsburški dvor mogao

riješiti nacionalno pitanje i okupiti Južne Slavene, ali je izgubio tu mogućnost oslanjajući se na dva povlaštena naroda Monarhije.

Do ljeta 1878. godine bosanski su muslimani formirali vlastitu obrambenu policiju, ojačanu dobro naoružanim regularnim turskim trupama u pobuni protiv sultanovog autoriteta. Kada je austro-ugarska vojska prešla granicu 29. srpnja suočila se sa snažnim otporom na području idealnom za obranu pojačanom turskim utverdama nad dolinama. Austrijski zapovjednici Beck i Mollinary su angažirali više od "dva odreda s vojnom glazbom" - u Bosnu i Hercegovinu je ušlo 85.000 vojnika. Premda je plan bio da se caru za rođendan u kolovozu pokloni Sarajevo, Franjo Josip je bio prisiljen sazvati izvanredni ministarski koncil. Tijekom rujna okupacijska je vojska narasla na 160.000 ljudi pa je bečka vlada morala tražiti od Reichsrata dodatnih 25 milijuna florina. Do kraja listopada, kada je uspostavljen nesigurni mir, carska i kraljevska armija zvanično je izgubila 5198 vojnika. Franjo Josip je zahtijevao aneksiju provincija tvrdeći da poslije ovakvih žrtava pripadaju Monarhiji po pravu osvajanja. Dana 21. travnja 1879. godine postignut je formalni sporazum između Monarhije i Carstva o okupaciji i administraciji Bosne i Hercegovine. Okupirana je Bosna potpala pod zajedničko austro-ugarsko ministarstvo financija. Od 1882. do 1903. godine na čelu Bosne nalazio se Benjámín von Kállay, bivši Andrásyjev zastupnik u Beogradu. Slijedio je Andrásyjeve principe; pokrajina je brzo napredovala pri čemu se uvijek pazilo na srpsku i muslimansku zajednicu na štetu Beču odanih katolika.

Posljedice Velike istočne krize imale su europsko značenje. Bosna i Hercegovina je u ustanku izgubila 150.000 stanovnika. Srpski nacionalni pokret doživio je dugoročni poraz. Razočaranost u Rusiju i strah od Bugarske tjerao je Beograd na servilno ponašanje prema Beču. Kada je polovicom 1881. knez Milan II u Petrogradu naišao na hladan prijem, na povratku je svratio u Hofburg. Tom je prilikom sklopio Tajne konvencije s Bečom na deset godina kojim se Srbija obvezala da se neće mješati u Bosnu i Sandžak, te da neće zaključiti političke ugovore s drugim vladama bez prethodnog dogovora s Bečom. Za uzvrat je dobila obećanje da će Dvojna Monarhija pomagati njezino širenje na jug i da će vladaru i potomcima jamčiti prijestolje.

Kampanja ruske vojske iz 1877. godine otkrila je ograničenost unutrašnjih poskrimskih reformi. Ruski nacionalisti osuđivali su Berlin premda je ugovor značajno poboljšao rusku međunarodnu poziciju: zbrisano je pariško „poniženje“ iz 1856. godine, ostvareno je proširenje u Maloj Aziji, Turska je značajno oslabljena a njeni su slavenski podanici dobili nezavisnost ili autonomiju. Ako su ruski panslavisti optuživali Bismarcka za ponižavajuće ustupke, diplomacija je ostala svijesna održavanja dobrih odnosa s Berlinom, te je 1881. godine obnovila Trocarsku ligu. Trojni savez Berlina, Beča i Rima iz 1882. godine izolirao je Francusku i potvrdio dominantnu njemačku poziciju na kontinentu.

Velika istočna kriza potvrdila je dugotrajno rusko-britansko rivalstvo na Bliskom istoku i Aziji, pri čemu su se obje sile okrenule prema Berlinu i odvratile pažnju od Alsace-Lorraine i centralne Europe. Ova je tendencija postala još snažnijom tijekom 1880-ih kada je čitava serija događaja – francusko zauzimanje Tunisa (1881.), britanska intervencija u Egiptu (1882.) i grabež za tropskom Afrikom označila početak "novog imperijalizma". Dugoročno razbuktavanje zapadnog kolonijalizma dodatno je naglasilo njemački utjecaj u Europi i pomoglo Bismarckovom očuvanja europskog *status-quo*. Neobično složen Bismarckov sustav saveza kojega je konačno zatvorio tijekom 1880-ih godina nije bio u mogućnosti stvoriti dugotrajnu stabilnost, ali je osigurao mir i stabilnost za njegova mandata.

Vrhunac sustava saveza

Bismarck je na Berlinskom kongresu djelovao kao "poštenu posrdnik" koji je europskom jugoistoku donio mir. Razočarao je Ruse koji su od Kongresa Berlin smatrali lažnim prijateljem. Dana 7. listopada 1879. godine Bismarck je sklopio savez s Austrijom o obostranoj zaštiti koji je predstavljao začetak Trojnog saveza.

Sklapanje Druge Trocarske lige 1881. godine omogućeno je nakon što su se Rusi smirili i ponovo pristupili Bismarcku. Za razliku od prvog saveza obnovljeni je ugovor imao javni karakter. Imao je vrijediti tri godine; odredio je da će u slučaju ulaska u rat jedne od potpisnica, druge dvije ostati neutralne. Naznačio je da će Austrija anektirati Bosnu u pogodnom trenutku. Rusija je dobila podršku za zatvaranje prolaza tjesnacima u slučaju rata a Njemačka da će Francuska ostati izolirana.

Austrijska balkanska politika snažila je usljed razočaranosti malih balkanskih država ruskom ratnom avanturom. Beč je utirao put novcem i željeznicom. Godine 1883. sklopljen je tajni ugovor Rumunjske, Austrije i Njemačke na pet godina koji se održao sve do 1916. godine. Kontradiktoran je ugovoru s Petrogradom koji je zagantirao neutralnost Rusiji, jer je obećao pomoć Rumunjskoj u slučaju ruskog napada. Upravo zbog ovog, historiografski još nejasnog ugovora, Bismarckovi saveznici nisu obnavljali Ugovor o osiguranju kojega je Bismarck 1887. godine sklopio s Rusijom.

U Bugarskoj Alexander von Battenberg nije želio biti ruski čovjek pod utjecajem carskih savjetnika nego nezavisan vladar, samostalne države u čemu su ga hrabрили Austrija i kraljica Viktorija. Godine 1885. izbio je ustanak u Istočnoj Rumeliji kojega je Battenberg podržao da bi povećao nacionalni teritorij i zadobio širu, nacionalnu podršku. Promjena statusa pokrajine predstavljala je povredu Berlina, ali ne i tajnog ugovora iz 1881. godine. Koristeći situaciju i vlastito nezadovoljstvo odlukama Berlinskog kongresa Srbi su napali Bugarsku 1885. godine ali su poraženi kod Slivnice. Godine 1886. velike su sile priznale uniju Bugarske i Rumelije. Rusi su uhitili i zatočili Aleksandra pri čemu je i nova bugarska vlada ostala neprijateljski raspoložena prema Petrogradu.

Bismarck je nastojao održati podjelu Balkana na dvije interesne sfere. U Ugovoru o osiguranju koji je sklopio s Rusijom 1887. godine nastojao je zadovoljiti Petrograd obećanjem o diplomatskoj pomoći u Bugarskoj. Abdikacija Princa Aleksandra Bugarskog iz 1886. godine usljedila je kao rezultat spomenutog ruskog pritiska i intriga. Izbor princa Ferdinanda I od Saxe-Coburga od bugarske Skupštine za novog vladara 1887. godine privremeno je smirilo Balkan. „Bugarski Bismarck“ Aleksandar Stambulov, proturuski premijer poduzeo je modernizaciju administracije, vojske i ekonomije. Nakon njegove ostavke, 1896. godine Ferdinand I je popravio odnose s Petrogradom. Godine 1908. uzeo je carski naslov i proglasio Bugarsku nezavisnom državom.

Protunjemački su osjećaji rasli u Francuskoj i Rusiji. Bismarck je usmjerio Pariz u kolonije. Premijer Jules Ferry aktivan je u osvajanju Tunisa što ga je dovelo u sukob s Italijom 1881. godine. Francuska politika na Mediteranu i podrška Pariza Vatikanu u otporu zvaničnom Rimu, doveli su 1882. godine Italiju u Trojni savez s Njemačkom i Austrijom. To je ujedno i monarhijski savez protiv republikanske Francuske „crne ovce“ među europskim monarhijama, nadahnut konzervativnim političkim i socijalnim načelima. Savez se obnavljao sve do 1915. godine: njegova je trajna slabost pretenzija Italije prema austrijskim jadranskim pokrajinama: Dalmaciji, Istri, Gorici, Trstu i Tirolu.

Navedenim probijanjem Sueskog kanala 1869. godine narasla je važnost Egipta. Nakon što je njegov poglavar khediva prodao svoj udio u kanalu Britaniji 1875, sljedeće

je godine uspostavljeno zajedničko financijsko povjerenstvo koje je Egipćanima imalo pomoći u otplati kredita. Godine 1882. ustanovljena je egipatska nacionalna vlada što je dovelo do britanske intervencije i okupacije Egipta. Premda je Gladstone okupaciju označio privremenom, izjava nije zadovoljila Pariz, koji je tradicionalno Egipat držao svojom interesnom sferom.

Egipat se pokazao kao jabuka razdora ili Alsace-Lorraine anglo-francuskih odnosa što je radovalo Berlin. Bismarckova kolonijalna politika ostala je vrlo ograničena, te se koristila samo prigodom izbora kako bi se dobili glasovi radikala i militarista. Britanija joj se snažno protivila osobito nakon pretrpljenih poraza 1885. godine u Sudanu i Afganistanu. Bismarck je revanšističkim Francuzima uporno poručivao: “zaboravite Sedan kao što ste zaboravili Waterloo”, a njemačkoj javnosti da “njegova mapa Afrike leži u Europi,“ u kojoj je Berlin stiješnjen između Pariza i Petrograda.

Feryjevo komformističko popuštanje njemačkom kancelaru u smislu francuske kolonijalne ekspanzije smatralo se u Francuskoj povijesnim zaboravom i nacionalnom izdajom. Politički, Europa je 1880-ih godina premrežena mrežom Bismarckovih saveza koja je izolirala Pariz. Godine 1887. sklopljen je Mediteranski sporazum između Italije, Austrije i Britanije formalno za zaštitu Turske, a stvarno protiv Rusije i Francuske. Iste godine obnovljen je Trojni savez pri čemu je Italija postavila zahtjeve na Balkanu. Konačno, kao kruna kancelarevog sustava saveza 1887. godine je sklopljen Ugovor o sigurnosti s Rusijom po kojemu je Petrograd imao ostati neutralan u slučaju francuskog napada, a Njemačka za uzvrat pružiti Rusima podršku na Balkanu. Ugovor s Rusijom dovršio je kancelarevu „paukovu mrežu“ kojom je obuhvatio gotovo čitavu Europu s ciljem izolacije Francuske. Sustavom Bismarckovih saveza zaokružena je Metternichova politika o teritorijalnom i političkom status quo-u u Europi pri čemu je jedino Bismarck bio zadovoljan.

Slom Bismarckova sustava

Wilhelm I umro je 1888. godine. Nasljedio ga je sin Friedrich III oženjen kćerkom britanske carice Viktorije. Novi je car umro iste godine te je vladao samo 99 dana. Nasljedio ga je sin Wilhelm II, zbog čega je 1888. godina nazvana „godinom triju careva“. Wilhelm II je bio produkt svoga vremena. Unuk kraljice Viktorije, ovaj je dvadesetdevetogodišnjak nedorasla osoba opterećen kompleksom sakate ruke koji je kompenzirao lažnim samopouzdanjem. Pametan, ali nekonzistentan i slabo obrazovan zanimalo se za vojsku i mornaricu, bolje rečeno vojne parade. Bismarcka je cijenio ali ga nije slušao. Revolucionarni razvoj industrije i imperijalizam poticao je njegovu imaginaciju. Inspirirali su ga darwinizam i pan-germanizam. Impulzivan i tašt, okružen laskavcima i mediokritetima tražio je za Carstvo svjetsku veličinu i “mjesto pod suncem”, odnosno da se njemačka riječ čuje svuda u svijetu. Tome su imali pridonjeti planovi o izgradnji najjače svjetske mornarice, kao preduvjetu kolonijalnih ambicija.

Ugovor o sigurnosti sklopljen je u obostranoj atmosferi sumnje podgrijane od javnog mjenja. Potaknuti rusifikacijskim mjerama u susjednoj Poljskoj, Njemci su prestali kupovati ruske državne obveznice što je umanjilo njihovu vrijednost. Čin je predstavljao stratešku grešku jer su Rusi svoje obveznice počeli plasirati na francusko tržište. Premda se nije radilo o velikoj vrijednosti plasmana imao je simboličko značenje jer je pokazao da u eri kapitala gospodarski interesi određuju ponašanje vlada i utječu na javno mjenje. Godine 1888. Rusi su plasirali 500 milijuna franaka obveznica u Parizu.

Njemci su i dalje kreditirali Petrograd ali uz pojačani strah javnog mjenja da će Rusija iskoristiti novac za pripremu napada u savezništvu s Francuskom. Bismarck je

1889. godine ponudio savez premijeru Salisburyju kako bi pokazao njemačkim militaristima da se Njemačka nema bojati "rata na dva fronta". Salisbury se nije htio obvezati. Britanska je vlada 31. svibnja 1889. izglasala važan *Naval Defense Act* koji se imao suprostaviti francuskoj-ruskoj pomorskoj sili. Osnova toga pakta je takozvani "two power standard" koji je nalagao da Britanija mora održavati mornaricu jednako snažnu kombiniranoj pomorskoj sili dvije najveće svjetske mornarice, pri čemu se mislilo na Rusiju i Francusku. U tom trenutku nitko u Londonu nije računao na Wilhelmov navalni program. Salisbury i kraljica Viktorija pozvali su njemačkog cara u posjet premda su znali za njegove protubritanske istupe i zlostavljanje majke. Zaslijepili su ga imenovanjem za "počasnog admirala britanske flote" i odjevanjem u Nelsonovu uniformu u kojoj je predvodio smotru britanske flote.

Bismarck je nastojao izmjeniti ustav kako bi ograničio i kontrolirao ambicioznog i neposlušnog cara, ali ga je Wilhelm preduhitrio i prisilio na ostavku. Nakon Bismarckova odlaska 1890. godine, car je izjavio da smjer njemačke politike ostaje isti ali je u praksi počeo razgrađivati temelje kancelareve europske politike.

Odbacivanje Ugovora o sigurnosti s Rusijom predstavljalo je ključan korak prema napuštanju Bismarckove doktrine. Rusi su ga željeli obnoviti jer se nisu htjeli zaplesti u francuski *revanche* protiv Njemačke. Francusku su smatrali radikalnom, atestičkom republikom, spomenutom „crnom ovcom“ među europskim monarhijama.

Nakon što je otpustio Bismarcka car je novim kancelarom imenovao generala Leona von Caprivija koji je želio obnoviti Ugovor o osiguranju ali su se njegovi savjetnici usprotivili, otkrivši kontradikcije s postojećim sporazumima s Austro-Ugarskom, Italijom, Rumunjskom i Mediteranskim ugovorom. Smatrali su ga beskorisnim jer nije umanjio protunjemačko raspoloženje u Rusiji. Petrograd je nudio ugovor po njemačkim željama što je rusko inzistiranje u Berlinu učinilo dodatno sumnjivim. Njemci su krvo procijenili da će u slučaju rata s Njemačkom, Rusi uvijek podržati Francusku. Nisu se osvrtni na vrijednost formalnih obveza, još uvijek važnih u međunarodnoj politici.

Umjesto Bismarckove nesavršene politike saveza (eng. *checks and balances*), Caprivi se okrenuo doktrini „saveza s prijateljskim zemljama“ koja je otvarala konfrontacijsku perspektivu. Umjesto Rusije okrenuo se Britaniji, koja je uz Trojni savez imala zaustaviti potencijalni savez agresivnih država Francuske i Rusije.

Britanci se nisu željeli obvezati te su napustili Mediteranski ugovor i sporazume o Bliskom istoku kako bi omogućili ravnotežu snaga u Europi. Time su umanjili pregovaračku moć Berlina. Ipak su 1890. godine s Njemačkom potpisali kolonijalni sporazum u kojem su Berlinu ustupili važni otočić Heligoland na ušću Elbe i Wesera, odnosno Hamburga i Bremena, u zamjenu za teritorij njemačke Istočne Afrike.

Francuzi su nastojali izdvojiti Italiju iz Trojnog saveza. Crespi je traži podršku Berlina za talijansku ekspanziju u Africi, pri čemu nije uviđao da je njemački prestiž opao u Londonu. Wilhelmova majka posjetila je Francusku, ali se posjet pretvorio u fijasko jer je posjetila bojišta iz 1870. godine čime je ponizila Francusku. U Britaniji je jačao izolacionistički osjećaj dijelom i zbog toga da bi zemlja dobila slobodne ruke za akciju diljem svijeta.

Potpisivanjem navedenog anglo-njemačkog kolonijalnog sporazuma Rusi su pogrešno mislili da je u dodatku potpisan tajni savez Britanije i Trojnog saveza. Kada je 1891. obnovljen Trojni savez, Wilhelm II se nalazio u Londonu. Stoga su u Petrogradu otpočeli povijesno prijelomne francusko-ruske pregovore u kojima su Francuzi htjeli osigurati rusku podršku protiv Njemačke u Europi i Africi, a Rusi francusku protiv Beča u Istočnoj Europi i Britanije u Aziji. Javno je mišljenje u objema zemljama podržavalo

sporazum. Godine 1891. francuska je flota posjetila rusku vojnu bazu Kronstadt pri čemu je car na francuskom brodu strpljivo odslušao revolucionarnu Marsseilesu. Ruska je flota posjet uzvratila uplovljavanjem u Toulon 1893. godine.

Godine 1894. ratificirane su vojne konvencije koje su označile početak francusko-ruske alijanse. Dane su zajedničke garancije u slučaju njemačkog ili austrijskog napada. U slučaju mobilizacije jedne od članica Trojnog saveza, Francuska i Rusija se moraju mobilizirati. Ugovor iz 1894. označio je kraj francuske diplomatske izolacije premda su Rusi naznačili da ih neće podržati u *revancshu* protiv Njemačke. Za Francuze ugovor je predstavljao korak prema oružanom povratku Alsacea i Lorraine. Rusima je donio podršku na Balkanu i Aziji. Imao je trajati koliko i Trojni savez. U početku se savez činio većom prijetnjom Britaniji jer je neposredno ugrožavala kolonijalne ambicije obiju sila: Francuske u Africi i Rusije u Aziji. Stoga je i navedeni Dvostruki pomorski standard usmjeren poglavito protiv Francuske i Rusije.

Berlin je smatrao da će Britanija zbog navedenog kolonijalnog sučeljavanja s Rusijom ili Francuskom zbog Indije, Egipta i Perzije prije ili kasnije prići Njemačkoj. Nisu shvatili da su ih vlastiti kolonijalni zahtjevi, neprimjerne izjave i masivan program pomorske izgradnje prokazivali u Londonu kao rastuću prijetnju, opasniju od francusko-ruskog saveza.

Godine 1894. stvorena je navedena politička francusko-ruska alijansa koja je omogućila modernizaciju ruske industrije i željezničkog sustava uz pomoć francuskog kapitala. Odnose između Engleske i Njemačke narušavala je gospodarska konkurencija i Krugerov telegrama 1896. godine, kojim je Wilhelm II otvoreno podržao burske secesioniste. Godine 1898. uslijedio je njemački program navalne izgradnje oceanske flote vođen admiralom Triptizom, a slijedeće je godine otpočela njemačka konstrukcija Bagdadske željeznice.

Zbog francuske ekspanzije u Africi i krize oko Fashode 1898. godine, Britanci su odlučili napustiti politiku "sjajne izolacije". Burski rat (1899. -1902.) i Bokserski ustanak 1900. godine u Kini, pridonjeli su osjećaju britanske izolacije. Sada je Njemačka odbila britanski prijedlog za savez kako bi povećala ulog u budućim pregovorima s Londonom, misleći da je nemoguć dogovor Londona s Parizom i Petrogradom. Godine 1902. sklopljen je britansko-japanski savez kojim je London olakšao svoju imperijalnu protegnutost od Dalekog Istoka do kanala. Godine 1904. otpočeo je Rusko-japanski rat i okretanje ruske politike prema Aziji. Napetost između Engleske i Francuske zbog Maroka i Egipta je počela popuštati.

Literatura:

Paul Bernstein, Robert W. Green, *History of Civilization, vol. II: since 1648*, Paterson, New Jersey, 1962.

Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question, 1870-1887*, Bloomington, Ind., 1973.

Grupa autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta 1850-1918*, vol. 15, Rijeka 1978.

Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York, 1987.

Norman Rich, *Great Power Diplomacy, 1814-1914*, New York, McGraw-Hill, Inc., 1992.

A. Dž. P. Tejlor (A. J. P. Taylor), *Borba za prevlast u Evropi, 1814-1914*, New York, 1992.

Alan Palmer, *Twilight of the Habsburgs: the life and times of Emperor Francis Joseph*, New York, 1995.

Slaven Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba XVI.-XIX. stoljeće. S posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, Zagreb, 2004.